

К. В. Моря, асп.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
кафедра загальної психології

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

У статті проводиться аналіз підходів до розуміння феномену професійної ідентичності. В сучасних дослідженнях звернення до проблеми професійної ідентичності обумовлене декількома причинами. По-перше, “професійна свідомість є найважливішим регулювальником праці і побудови професійних життєвих шляхів”. По-друге, одне із завдань організаційної психології — це “осмислення значущості індивідуальне — психологічних і особових факторів, що визначають відношення трудящого до своєї роботи і особливості групових взаємодій”. По-третє, “багатоваріантність відношення до професійної діяльності, постійний технологічний розвиток самих професій визначає постійну актуальність професійного визначення протягом усього професійного шляху”. Для цілковитого дослідження проблеми професійної ідентичності потрібно розуміти, яке місце займає це явище в спільній ідентифікаційній структурі особистості, а також її роль в професійному і соціальному самовизначенні особистості. Проте сама ідентичність визначається не однозначно і досліджується з різних позицій. Так для західних теорій професійного розвитку характерне звернення до поняття Я-концепції, в структурі якої виділяється така характеристика як відчуття людиною компетентності, власній ефективності і особистій впливовості, тобто відчуття влади над навколишньою дійсністю, що забезпечує психологічну стабільність людини. Для вітчизняної психології характерніше обговорення професійного розвитку в координатах відповідальності за розвиток професійних ситуацій і стосунків, за свої професійні дії і основний упор в дослідженнях робився на розробку поняття “самовизначення”, на дослідження самосвідомості і самовідношення. Підсумковуючи ми відзначаємо, що професійна ідентичність є актуальною в науковому і практичному плані предметом сучасних психологічних досліджень.

Ключові слова: професійна ідентичність, професійне становлення, професійний розвиток, професійна самосвідомість, професійне та соціальне самовизначення особистості.

Ідентичність — це складний феномен, “багатогранна” психічна реальність, що включає різні рівні свідомості, індивідуальні і колективні, онтогенетичні і соціогенетичні підстави [12]. Це поняття стає одним з центральних у психології, оскільки воно пов’язане з комплексом проблем соціальної теорії і практики. Сучасна психологія досліджує проблеми ідентичності і окремих її видів, напрями становлення ідентичності під впливом змінних економічних, політичних і соціокультурних розумів, прояви кризи ідентичності [1, 13, 14] і так далі. Тому психологічне розуміння структури, генезису і умов становлення ідентичності має теоретичне і практичне

значення як у плані досягнення самоідентичності, особового зростання, самопізнання і духовності, так і для реалізації евристичних цілей наукового пошуку в ситуації влади, інформаційних технологій і засобів масової інформації, кризи суспільних систем. Переживання ідентичності актуалізується і в професійній сфері людського життя, оскільки суспільна динаміка супроводжується не лише зміною соціальних ролей, але і появою нових вимог до підготовки фахівців, яка має бути якісною, гнучкою і деколи швидкою. Нові проблеми господарського, економічного, політичного і культурного плану постійно піддають перевірці встановлені критерії професійного розвитку і стимулюють прагнення учених до теоретичного осмислення процесу професійного самовизначення, професіоналізації особистості [6]. Треба відзначити, що в сучасних дослідженнях професійна ідентичність виділяється як основний критерій професійного розвитку особистості, як провідна характеристика суб'єкта праці [9].

Звернення до проблеми професійної ідентичності обумовлене декількома причинами: по-перше, “професійна свідомість є найважливішим регулювальником праці і побудови професійних життєвих шляхів”; по-друге, одне із завдань організаційної психології — це “осмислення значущості індивідуально-психологічних і особових факторів, що визначають ставлення трудящого до своєї роботи і особливості групових взаємодій”; по-третє, “багатоваріантність ставлення до професійної діяльності, постійний технологічний розвиток самих професій визначає постійну актуальність професійного визначення протягом усього професійного шляху” [1, с. 86].

Професійне становлення як перетворення індивіда в професіонала супроводжується зміною уявлень людини про себе, своє місце у професійному і соціальному світі, тобто отриманням професійної ідентичності, в ширшому сенсі, професійним самовизначенням особистості. Питання ідентичності найгостріше постають у періоди криз професійного становлення [5]. Особливо важливо, що придбання професійної ідентичності відбувається в процесі навчання, здійснюється через творчу пізнавальну активність особистості, а так само психологічну підготовку до ситуації професійної діяльності, опосередковано через розвиток саморефлексії, моделювання, навчання професійним чином майбутньої діяльності і чітке визначення свого місця в ній [6]. Незважаючи на постійно зростаючий інтерес до проблеми професійної ідентичності, питання про природу, структуру, динаміку і функції цього феномена уявляється дуже заплутаним. На наш погляд, це походить, передусім, внаслідок того, що слабо розроблена проблема ідентичності, а особливо соціальна ідентичність, тому що вона відбивається на розумінні місця професійної ідентичності в загальній структурі особистості [7]. Для цілковитого дослідження проблеми професійної ідентичності потрібно розуміти, яке місце займає це явище в спільній ідентифікаційній структурі особистості, а також її роль у професійному і соціальному самовизначенні особистості. Проте сама ідентичність визначається не однозначно і досліджується з різних позицій.

Так для західних теорій професійного розвитку характерне звернення до поняття Я-концепції, в структурі якої виділяється така характеристи-

ка, як відчуття людиною компетентності, власної ефективності і особистої впливовості, тобто відчуття влади над навколишньою дійсністю, що забезпечує психологічну стабільність людини. В даному випадку виявляється упор на сильне відчуття “Я”, на свої можливості, що дозволяють здійснювати контроль над ситуаціями і стосунками. Отже, аналізуючи зарубіжну літературу, ми простежуємо два основні контексти дослідження проблематики професійної ідентичності: перший спрямований на вивчення професійного розвитку, особистісного самоудосконалення. Так дослідження М. Аргайл були присвячені вивченню зв'язку професійної ідентичності із професіоналізацією індивіда. При цьому професіоналізація розглядалася як складний процес, що включає: професійний тренінг, засвоєння стандартів і вимог до виконання діяльності, розуміння норм поведінки у рамках професійних груп. Саме взаємодія з іншими членами професійного співтовариства допомагає індивідові засвоювати точні професійні стандарти, оцінювати рівень свого володіння професією. Підтвердження професійних норм допомагає індивідові підтримувати професійну ідентичність і зберігати на довгий час свій статус. Ідентичність у даному підході виступає як близька до професійного статусу характеристика, пов'язана з довготривалим професійним становищем [13].

У рамках другого направлення досліджень вивчається соціальна сторона розвитку професійної ідентичності і фактор становлення професіонала [6]. Це простежується в роботах Р. Фінчмана і П. Родеса, в яких увага приділяється усвідомленню професійних вимог, етичних норм, цінностей, яке відбувається у міру опанування професією. Процес формування професійної ідентичності, по суті, виступає як співвідношення індивідуальних особливостей і соціальних дій в ході професіоналізації, що дозволяє людині здійснювати професійну саморегуляцію [14]. Так само К. Мак-Говен і Л. Харт пов'язують розвиток компонентів професійної ідентичності з процесом соціального навчання, що включає здобуття специфічних знань і навиків, які потрібні для виконання професійних ролей [15].

Для вітчизняної психології характерніше обговорення професійного розвитку в координатах відповідальності за розвиток професійних ситуацій і стосунків, за свої професійні дії і основний упор в дослідженнях робився на розробку поняття “самовизначення”, на дослідження самосвідомості і самовідношення [1]. У сучасному підході до дослідження професійної ідентичності, що розвиває Л. Б. Шнейдер, даний феномен розглядається невідемно від самого поняття ідентичності, що є самореферентністю, яка базується на основі переживання унікальності свого буття і неповторності особових властивостей — самому собі про те, хто “Я” є і що є “Моїм”, за наявності своєї належності до соціальної реальності у формі конкретних життєвих ситуацій. Тому професійна ідентичність є результатом професійного самовизначення, що виявляється в усвідомленні себе представником певної професії і професійного співтовариства, ототожненні-диференціації себе зі справою і з іншими, в когнітивно-емоційно-поведінкових самоопи-суваннях Я [12].

Проаналізувавши дослідження, що стосуються професійної ідентичності у вітчизняній психології, ми визначили, що професійна ідентичність — найважливіша характеристика професіонала і складовими профіідентичності є: а) парадигмальне самовизначення в теоретичних концепціях; б) інструментальне самовизначення, що передбачає вільне володіння методами; в) ситуативне самовизначення, що відображає перевагу в роботі з певним типом клієнтів і певним типом проблем. Але, незважаючи на це, багато авторів вважають, що професійна ідентичність характерна лише для тих людей і тих епох, для яких вона — головний засіб самоствердження і самореалізації (Шнейдер Л. Б, Єрмолаєва Е. П.) [12, 4]. Інші автори розглядають професійну ідентичність з різних позицій.

Н. С. Аринушкіна вважає, що професійна ідентичність є “прийняттям на всіх рівнях (соціальному — з ціннісно-етичної позиції, психологічному — внутрішніх підструктур особистості) індивідом професійних ціннісних позицій, санкціонованих у даному професійному просторі” [2, с. 52]. Е. Е. Трандину відзначає, що професійна ідентичність здійснюється на основі цілеспрямованої активності особистості, яка включає професійне навчання, професійне виховання і самовиховання [11, с. 135]. Так само професійна ідентичність може виступати в таких іпостасях: як провідна тенденція професійного становлення особистості; як показник рівня розвитку суб’єкта професійного шляху; як динамічне утворення, що змінюється під впливом ряду чинників, головним з яких є професійне навчання [8, с. 135, 136]. Згідно з підходом С. А. Бодрова, професійна ідентичність позначається як властивість професійної придатності, оскільки професійна ідентичність визначає ефективність діяльності суб’єкта праці і, отже, виступає як показник професійної придатності [3]. Основна функція професійної ідентичності, з точки зору Е. П. Єрмолаєвой, — забезпечення “психологічного благополуччя, що дає відчуття стабільності навколишнього світу і впевненості у своїх силах” [4, с. 52].

З позиції Ю. П. Поваренкова професійна ідентичність досягається за допомогою рефлексії або самоописання, тобто це самовідношення зовнішнього і внутрішнього світу. Отже, професійна ідентичність — це складне утворення, в якому традиційно виділяють три компоненти: когнітивний (знання про особливості своєї професійної групи і усвідомлення себе її членом), ціннісний (оцінка всієї групи і відношення до членства в ній) і емоційний (прийняття або відкидання своєї групи) [2].

Так само у вітчизняній психології як елементи професійної ідентичності розглядаються потреби, інтереси, настанови, переконання й інші компоненти мотиваційної сфери особистості, які реалізуються і задовольняються в процесі професіоналізації. Засобами досягнення професійної ідентичності є відповідні знання і здібності, які забезпечують реалізацію активності, спрямованої на досягнення заданої професійної ідентичності.

Підсумковуючи усе вище зазначене, ми відзначаємо, що професійна ідентичність є актуальною в науковому і практичному плані предметом сучасних психологічних досліджень. Але не у вітчизняній і не в зарубіжній психології немає точного визначення, оскільки існує ряд напрямів у розгляді цього

феномена. Залишається безперечним той факт, що в даному понятті виражається взаємозв'язок когнітивних, мотиваційних і ціннісних характеристик особистості, що забезпечують орієнтацію у світі професій, професійному співтоваристві і широкому соціальному оточенні, які дозволяють більш повно реалізовувати особистісний потенціал у професійній діяльності, а також прогнозувати можливі наслідки професійного вибору і відзначати перспективи власного розвитку. Хоча питання про стійкість і динаміку ідентичності залишається відкритим, ми дотримуємося тієї точки зору, що ідентичність є характеристикою, що змінюється і залежить від контексту ситуації. У людини взагалі немає зафіксованої, зумовленої ідентичності: вона рухлива, її зміна залежить від контексту і від тих, що оточують дану людину людей. Таким чином контекст ситуації — здобування другої вищої психологічної освіти може істотним чином вплинути на професійну ідентичність. А яким саме чином, покаже наше подальше дослідження.

Література

1. Абдуллаева М. М. Профессиональная идентичность личности: психосемантический подход / Абдуллаева М. М. // Психологический журнал. — 2004. — Т. 25 № 2. — С. 86–95.
2. Аринушкина Н. С. Об определении и типах идентичности / Аринушкина Н. С. // Мир психологии. — 2004. — № 2. — С. 48–53.
3. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности: учебное пособие / Бодров В. А. — М.: ПЕР СІЕ, 2001. — 511 с.
4. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность / Ермолаева Е. П. // Психол. журнал. — 2001. — № 4, т. 22. — С. 51–59.
5. Зеер Э. Ф., Сымалюк Е. Е. Кризисы профессионального становления личности / Зеер Э. Ф., Сымалюк Э. Э. // Психол. журн. — 1997. — Т. 18. №6. — С. 35–44.
6. Иванова Н. Л. Профессиональная идентичность в современных исследованиях / Иванова Н. Л. // Вопрос психологии. — 2008. № 1. — С. 89–101.
7. Иванова Н. Л. Структура социальной идентичности личности: проблема анализа / Иванова Н. Л. // Психол. журн. — 2004. — Т. 25. № 1. — С. 52–60
8. Маралова Т. П. Пути оптимизации процесса формирования профессиональной идентичности у будущих психологов / Маралова Т. П. // Вестник Череповецкого государственного университета. — 2005. — № 1. — С. 152–157.
9. Мищенко Т. В. Становление профессиональной идентичности у студентов педагогического вуза: Канд. дис. ... / Мищенко Т. В. — Ярославль, 2005.
10. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Поваренков Ю. П. — М.: Изд-во УРАО, 2002.
11. Трандина Е. Е. Профессиональная идентичность как ведущий критерий профессионального развития личности / Трандина Е. Е. // Материалы ежегодных обзоров-сессий аспирантов и молодых ученых по отраслям наук: Психолого-педагогические науки. Вологда, 2007. С. 135–138.
12. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность и память: опыт генетической реконструкции / Шнейдер Л. Б. // Мир психологии. 2001. №1. С. 64 — 78.
13. Argyle M. The social psychology of work. L.: Allen Lane, 1972. 291 p.
14. Fincham R., Rhodes P. The individual, work, and organization: **behavioural studies for business and management** / Fincham R., Rhodes P. — Oxford; New York: Oxford University Press 1994.
15. McGowen K. R., Hart L. E. Still different after all these years: Gender differences in professional identity formation / McGowen K. R., Hart L. E. // Professional Psychology: Research and Practice, 1991. N 21. P. 118 — 123.

Е. В. Моря, асп.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
кафедра общей психологии

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ФЕНОМЕНА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПСИХОЛОГИИ

Резюме

В статье проводится анализ подходов к пониманию феномена профессиональной идентичности. В современных исследованиях обращение к проблеме профессиональной идентичности обусловлено несколькими причинами. Во-первых, “профессиональное сознание является важнейшим регулятором труда и построения профессиональных жизненных путей”. Во-вторых, одно из заданий организационной психологии — это “осмысление значимости индивидуально — психологических и личных факторов, которые определяют отношение трудящегося к своей работе и особенности групповых взаимодействий”. В-третьих, “многовариантность отношения к профессиональной деятельности, постоянное технологическое развитие самих профессий определяет постоянную актуальность профессионального определения на протяжении всего профессионального пути”. Для полного исследования проблемы профессиональной идентичности нужно понимать, какое место занимает это явление в общей идентификационной структуре личности, а также ее роль в профессиональном и социальном самоопределении личности. Однако сама идентичность определяется не однозначно и исследуется с различных позиций. Так для западных теорий профессионального развития характерное обращение к понятию Я-концепции, в структуре которой выделяется такая характеристика как ощущение человеком компетентности, собственной эффективности и личной влиятельности, то есть ощущение власти над окружающей действительностью, которая обеспечивает психологическую стабильность человека. Для отечественной психологии более характерное обсуждение профессионального развития в координатах ответственности за развитие профессиональных ситуаций и отношений, за свои профессиональные действия и основной упор в исследованиях делался на разработку понятия “самоопределение”, на исследование самосознания и самоотношения. Подытоживая мы отмечаем, что профессиональная идентичность является актуальной в научном и практическом плане предметом современных психологических исследований.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, профессиональное становление, профессиональное развитие, профессиональное самосознание, профессиональное и социальное самоопределение личности.

K. V. Morya, postgrad. stud.,
Kharkov V. N. Karazin National University

THEORETICAL-METHODOLOGICAL PROBLEMS OF THE RESEARCH OF PROFESSIONAL IDENTITY IN PSYCHOLOGY

Summary

In the article the analysis of going is conducted near understanding of the phenomenon of professional identity. In modern researches an address to the problem of professional identity is conditioned a few reasons. At first, “professional consciousness is the major regulator of labour and construction of professional vital ways”. Secondary, one of tasks organizational psychology — it the “comprehension of meaningfulness is individual — psychological and personal factors which determine a relation worker to the work and feature of group co-operations”. Thirdly, multi-variant “approach of attitude toward professional activity, permanent technological development of professions determines permanent actuality of professional determination during all professional way”. It is needed to understand for complete research of problem of professional identity, what place is occupied by this phenomenon in the general identification structure of personality, and also its role in professional and social self-determination of personality. However determined an identity is not simply and probed from different positions. So for the western theories of professional development characteristic address to the concept of I-conception, such description as feeling of competence a man is selected in the structure of which, to own efficiency and personal influential ness, that feeling of lordship over surrounding reality which provides psychological stability of man. For soviet psychology more characteristic discussion of professional development in the co-ordinates of responsibility for development of professional situations and relations, for the professional actions and basic support in researches done for development of concept “self-determination”, on research of consciousness and self-attitude. Summarizing we mark that a professional identity is actual in a scientific and practical plan the article of modern psychological researches.

Key words: professional identity, professional becoming, professional development, professional consciousness, professional and social self-determination of personality.